

Yu. M. Zhdanovych

The Social-Pedagogic Support for Children of Internally Displaced Persons by Means of Isotherapy

Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

In the article, the importance of isotherapy as a means of social and educational support for children of internally displaced persons is stressed. The functions and tasks of isotherapy in the implementation of social and educational support for children of internally displaced persons are defined. The stages of isotherapy classes are described. The author reveals the meaning of drawing and visualization of the children's mental states, the role of imagination and fantasy in correctional work with students.

Techniques of isotherapy are presented that can be used by social pedagogues in working with children of internally displaced persons. In particular, projective technique of drawing (and individual painting, drawing with a partner, group painting), working with clay are considered. Their potential in overcoming the negative psychological states, achieving a sense of support and resistance, successful adaptation and integration in the new social and cultural conditions is underlined.

Keywords: social and pedagogical support, internally displaced persons, isotherapy, technics, creativity.

References

1. Kiseleva, M. V. (2006). *Art-terapiia v rabote s detmi* [Art therapy in work with children]. St. Petersburg: Rech.
2. Rudestam, K. (1990). *Gruppovaia psikhoterapiia. Psikhokorreksyonnyie gruppy: teoriia i praktika* [Group psychotherapy. Psychocorrection groups: Theory and practice]. – Moscow: Progress.
3. Jung, K. G. (2001). *Psikhologicheskiie tipy* [Psychological types]. St. Petersburg: Azbuka.
4. Jung, C. G. *Analytical Psychology: Its Theory and Practice. The Tavistock Lectures.* – London a. Henley, 1968. – 224 c.

УДК 373.5.015.31:316.42(043.3)

К. О. Журба, м. Київ

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СТАНУ ВИХОВАНOSTI СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ОСНОВНОЇ І СТАРШОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито методику вивчення стану вихованості смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи. Значна увага приділена визначенню когнітивного, емоційно-ціннісного, вольового та діяльнісно-практичного критеріїв. Схарактеризовано

функції педагогічної діагностики: контролююча, виховна, розвивальна, афективна, інформаційна, оцінна, коригуюча, прогностична, організаційна. Представлено комплекс діагностувальних методів, серед яких: емпіричні методи, опитувальні, поведінкові, аналіз творчих робіт, тести, метод експертних оцінок. З'ясовано рівні вихованості смисложиттєвих цінностей учнів основної і старшої школи: активний, конструктивний, залежний, пасивний.

Ключові слова: *смисложиттєві цінності, методика, методи діагностики, функції, педагогічна діагностика, рівні вихованості.*

Виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи є результатом гуманізації суспільства, незворотних демократичних процесів й виступає важливою умовою оздоровлення суспільства загалом та мікросоціуму зокрема, чому сприяє атмосфера доброзичливості, поваги та ціннісного ставлення до людини, ставлення до неї не як до засобу, а лише як до мети.

Смисложиттєві цінності є тим феноменом, що інтегрує досягнення людства у царині моралі та виступає спонукою до саморозвитку і самотворення особистості, характеризуючи її моральну свідомість та самосвідомість.

До питань смисложиттєвих цінностей зверталися філософи Г. Горак, В. Кремень, В. Огнев'юк та інші. У психологічному дискурсі проблема смисложиттєвих цінностей обґрунтована І. Бехом, А. Левшиною, В. Чудновським; у педагогіці – Ю. Стежко, В. Сухомлинським, Т. Потапчук.

Метою статті є висвітлення методики вивчення стану вихованості смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи.

Для виявлення рівнів вихованості смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи нами була розроблена програма констатувального етапу експерименту.

Зміст програми передбачав визначення експериментальної бази, добір діагностувальних методик і методів дослідження проблеми та виявлення за їх допомогою рівнів вихованості смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи на основі встановлених критеріїв та показників. Діагностика проводилася відповідно до поставлених завдань, за чіткою логікою та етапністю дослідницьких процедур, які не лише доповнювали, а й перевіряли одна одну.

Експериментальне дослідження здійснювалося у чотири етапи:

- на першому етапі розроблялась програма педагогічної діагностики, підбирались емпіричні індикатори, з'ясовувались характеристики вихованості смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи;
- на другому етапі виявлялись знання, уявлення, судження учнів основної і старшої школи про смисложиттєві цінності, ступінь розуміння таких понять, як: «смысл життя», «смисложиттєві цінності», «гідність», «свобода», «відповідальність», «справедливість», «любов», «дружба» й усвідомлення їх необхідності у житті;
- на третьому етапі досліджувалися почуття, переживання, вольові спонуки та мотиви смисложиттєвої сфери школярів, а також основні труднощі і проблеми у вихованні смисложиттєвих цінностей;
- на четвертому етапі співвідносилися знання про смисложиттєві цінності, емоції, воля з реальними вчинками та поведінкою учнів основної і старшої школи та виявлялись рівні вихованості смисложиттєвих цінностей у школярів означеної категорії.

Вирішенню завдань дослідження сприяли організовані та проведені нами науково-методичні студії в рамках Фестивалю педагогічних інновацій (2016) та науково-практичні семінари для вчителів експериментальних шкіл, на яких порушувалися й обговорювалися питання, пов'язані з організацією та проведенням констатувального етапу експерименту.

Педагогічна діагностика констатувального експерименту спиралася на критерії, які були визначені нами з огляду на структуру поняття «смисложиттєві цінності».

Виходячи з нашого розуміння смисложиттєвих цінностей та враховуючи особливості молодшого і старшого підліткового та раннього юнацького віку, ми схарактеризували компоненти, критерії та показники в оцінюванні рівнів вихованості смисложиттєвих цінностей.

Когнітивний критерій охоплює уявлення учнів основної і старшої школи про смысл життя та знання і судження про смисложиттєві цінності, усвідомлення себе активним суб'єктом життя, розуміння значущості у власному житті

таких цінностей, як свобода, справедливість, гідність, любов і дружба.

Емоційно-ціннісний критерій – інтерес до себе як особистості, здатної ставити перед собою цілі і досягати їх, свого внутрішнього світу, почуття любові, дружби, гідності, прагнення до свободи та справедливості, потреба в осягненні смислу життя і виробленні власних смисложиттєвих цінностей.

Вольовий критерій визначають моральна спрямованість і внутрішня спонука до засвоєння та вироблення власних смисложиттєвих цінностей, рефлексія і саморефлексія, уміння зосереджуватись та намагання самостійно визначити мету життя, життєві цілі і пріоритети та шляхи їх досягнення.

Показниками діяльнісно-практичного критерію окреслено вміння ставити перед собою мету і досягати її моральними засобами, здійснювати рефлексію життєвого досвіду та робити моральний вибір, навички роботи над власним удосконаленням, протистояння аморальним та маніпулятивним явищам.

Визначені нами критерії і показники сприяли об'єктивній констатації досліджуваного явища.

Мета педагогічної діагностики полягала у виявленні рівня вихованості смисложиттєвих цінностей учнів основної і старшої школи за допомогою визначених критеріїв і показників; дослідженні проблем і труднощів, з якими стикається дитина у виборі смисложиттєвих цінностей; встановленні кореляційних зв'язків між моральними якостями дитини та її самореалізацією; оцінюванні впливу школи і сім'ї на виховання смисложиттєвих цінностей.

Педагогічна діагностика, у розумінні О. Дубасенюк, О. Вознюк, виступає особливою галуззю педагогічних знань, специфічною практичною діяльністю, спрямованою на вивчення перебігу й результатів педагогічного процесу, кількісних і якісних змін з метою його вдосконалення [3, с. 74-75].

Без педагогічної діагностики неможливо визначити педагогічні умови виховання смисложиттєвих цінностей учнів основної і старшої школи.

Узагальнення праць білоруських (Я. Коломинський, А. Кочетов, І. Прокоп'єв [7]) та російських (М. Звонніков, М. Челишков [5]) учених дає змогу виділити основні функції педагогічної діагностики:

- контролююча (контроль і перевірка впливу різних методів, аналіз та зіставлення результатів творчої діяльності учнів);
- виховна (методи діагностики одночасно виступають і методами виховання, здатними викликати зацікавлення у дітей, бажання працювати над собою у цьому напрямі);
- розвивальна (як здатність активізувати моральні знання при розв'язанні проблемних ситуацій, у роботі над творчими завданнями);
- афективна (переживання за результати своєї діяльності, націленість на результат, задоволення моральних потреб, почуття радості, задоволення від спільної діяльності, уваги до своєї особистості);
- інформаційна (збір даних, порівняння, накопичення статистичних даних, доступ до необхідної інформації);
- оцінна (аналіз та виявлення тенденцій, рівнів, динаміки);
- коригуюча (виявлення проблем, недоліків та зміна виховного процесу з метою їх усунення);
- прогностична (на підставі проведеної діагностики формується загальна картина виховного процесу, моделюються педагогічні умови та шляхи виховання смисложиттєвих цінностей учнів основної і старшої школи, прогнозуються результати дослідження);
- організаційна (полягає в організації, плануванні, регламентації діагностувальних процедур).

Практика показала, що функції діагностувальних методів можуть змінюватися залежно від їх використання та завдань, які вони покликані вирішити.

На констатувальному етапі експерименту використовувався комплекс діагностувальних методів, як-от: анкетування (анкети «Смисл життя» Г. Вайзера із закритими питаннями, «Справедливість» І. Беха), бесіди, інтерв'ю, тестування (тест смисложиттєвих цінностей (СЖО) адаптований Д. Леонтьєвим, тест життєстійкості (ТЖС) С. Мадді в адаптації Д. Леонтьєва; опитувальник «Толерантність до невизначеності» С. Баднера в адаптації Г. Солдатової; «Сформованість конструктивних копінг стратегій» SACS («Стратегії подолання стресових ситуацій») С. Хобфолла, адаптована методика ранніх спогадів (РС) А. Адлера), метод незакінченого речення, експертної оцінки, незалежних характеристик,

проблемних ситуацій, творчих завдань, педагогічного спостереження, вивчення документів і матеріалів навчально-виховної роботи класних керівників, що забезпечило достовірність і об'єктивність показників констатувального експерименту.

Діагностування вихованості смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи передбачало також використання емпіричних методів. «До емпіричних методів відносять метод вивчення літератури, спостереження, бесіду, опитування, вивчення продуктів діяльності й узагальнення педагогічного досвіду, експеримент» [4, с. 491].

Опитувальні методи (бесіди, інтерв'ю, анкети) є універсальним засобом отримання інформації про знання, уявлення, судження стосовно смислу життя, смисложиттєві цінності учнів.

Бесіда, як один з найбільш поширених методів діагностики, сприяла кращому розумінню внутрішнього світу вихованців, їх труднощів і проблем у смисложиттєвій сфері, що потребують вирішення. Важливим моментом у проведенні бесіди стало налагодження довірливих стосунків між педагогом та вихованцем, повага до думки дитини. Бесіди проводилися індивідуально і з групою. Під час дослідження застосовувалися репродуктивні, проблемні і дискусійні бесіди.

Інтерв'ю використовувалося у тих випадках, коли важливо було виявити рівень компетентності, особистого досвіду, думку учнів з досліджуваного питання. У своїх інтерв'ю студенти давали оцінку різним явищам життя, виражали своє бачення проблеми.

Анкетування здійснювалося з метою виявлення інтересів, моральних потреб, загальних тенденцій, зважаючи на вікові особливості, рівень знань, морального досвіду молодших підлітків, старших підлітків та старшокласників. Школярам пропонувалися анкети закриті (з варіантами відповідей) і відкриті (відповідь потрібно було сформулювати самостійно), як розроблені нами, так і авторські. Зокрема, анкети «Смисл життя» Г. Вайзера із закритими питаннями, «Справедливість» І. Беха з відкритими запитаннями.

Метод незакінчених речень за своїм характером прогностичний, використовувався нами як спосіб продовження думки, завершення судження, що відображає емоції, переживання та мотиви учнів. Застосування методу незакінчених

речень дало змогу зрозуміти, що найбільше цінують школярі різних вікових груп.

Продуктивними методами на констатувальному етапі експерименту виявилися аналіз творчих робіт та тести. За Дж. Кеттелом, організація і проведення тестів передбачає створення однакових умов для всіх, формулювання завдань відповідно до віку дітей, чітке дотримання інструкції, обмеження часу, обробку результатів за визначеними критеріями, показниками і статистичними методами. Продумана процедура, стандартизовані запитання і відповіді, способи їх опрацювання забезпечують об'єктивність, валідність і надійність отриманих результатів тестування.

Осмисленість життя позначається на смисловій регуляції поведінки індивіда, ставленні до життя, що зумовило необхідність використання версії тесту Дж. Крамбо, Л. Махолика «Мета життя» (Purpose-in-Life Test, PIL) [9] адаптованої Д. Леонтьєвим, «Смисложиттєвих орієнтацій» (СЖО) [6].

Зазначена методика містить 20 симетричних шкал-запитань, кожна з яких складається з пари цілісних альтернативних пропозицій з однаковим початком. Показники тесту містять загальний показник осмисленості життя (ОЖ), а також п'ять субшкал, що відображають три конкретні смисложиттєві орієнтації та два аспекти локусу контролю:

«Цілі у житті» характеризують цілеспрямованість, наявність або відсутність у житті школярів смислу життя, життєвої мети, цілей (намірів, покликання) у майбутньому, які надають буттю осмисленості, спрямованості та перспективи.

«Процес життя або інтерес та емоційна насиченість життя» визначає задоволеність своїм життям на теперішній час, сприйняття процесу свого життя як цікавого, емоційно насиченого і наповненого змістом. Зміст цієї шкали окреслює єдиний смисл життя, який полягає у тому, щоб жити насиченим життям.

«Результативність життя або задоволеність самореалізацією» вимірює задоволеність життям, оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки результативним й осмисленим він був.

«Локус контролю – Я (Я – господар життя)» визначає уявлення про себе як про сильну особистість, що володіє достатньою свободою вибору, щоб побудувати своє життя згідно з

метою, цілями й уявленнями про його смисл, здатна контролювати вчинки і події власного життя.

«Локус контролю – життя або керованість життя» відображає переконаність у здатності мати вплив й контролювати власне життя, вільно приймати рішення і втілювати їх, усвідомлення того, що життя людини підвладне свідомому спрямуванню.

Тест СЖО допомагає школярам замислитись над питанням власних смисложиттєвих цінностей, краще зрозуміти та усвідомити смисл життя, який може бути метою у майбутньому, процесом у теперішньому, результатом у минулому, або в усіх трьох вимірах одразу.

Тестування школярів у форматі MS-Excel дало змогу проводити його з використанням комп'ютерів і відразу отримувати підсумкові результати за всіма п'ятьма субшкалами та загальним показником «Осмисленість життя». Для перевірки аналізу сумарних балів показників субшкал було проведено два пілотних (пробних) анкетування і розраховано максимальні та мінімальні бали за кожною шкалою та загалом. Статистичний аналіз отриманих результатів здійснювався за допомогою показника «медіана» – статистичної величини, що міститься у середині ряду вибірки, розташованого за зростаючим і спадаючим порядком. У нашому дослідженні за загальним показником «Осмисленість життя» медіана становить 132 бали, максимальна кількість балів – 175. При цьому важливо враховувати, скільки респондентів набере у сумі менше (чи більше) балів за це значення.

Тест життєстійкості (ТЖС) С. Мадді в адаптації Д. Леонтьєва дав змогу визначити здатність дітей підліткового і юнацького віку виступати самостійним суб'єктом життя, що вміє приймати самостійні рішення, ставити мету і досягати її чи, навпаки, намагається бути як усі, плисти за течією, поклатися на випадок, що характеризує ставлення до життя; здатність обирати смисложиттєві цінності за субшкалами залученості, контролю і прийняття ризику. Тест життєстійкості містить 45 запитань із чотирма варіантами відповідей («Ні», «Скоріше ні, ніж так», «Скоріше так, ніж ні», «Так»). При обчисленні використовувалася бальна система від 0 до 3 та враховувалися як прямі, так і зворотні пункти для кожної із субшкал.

Аналіз творчих робіт (творів, малюнків) допоміг виявити ставлення дітей до досліджуваного феномену, їх зацікавленість, розуміння проблеми, її значущість на особистісному рівні. Запропоновані творчі роботи були посилюючими для дітей.

До поведінкових належать методи проблемних ситуацій, дискусії та педагогічного спостереження.

Проблемні ситуації, узяті з життя чи спеціально змодельовані, потребували самостійного вирішення школярами з опорою на життєвий досвід. Зазначений метод спрямований на вияв стереотипів поведінки, уміння орієнтуватися у ситуації, розуміти інших людей, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Аналізуючи проблемні ситуації з метою їх розв'язання, школярі спирались на моральні знання, правила, які б виявилися найбільш ефективними

Педагогічне спостереження (пряме й опосередковане, включене, невключене) передбачає чітке визначення мети, об'єкта, предмета дослідження, відповідну програму, що дає змогу дослідити виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної та старшої школи як цілісний динамічний процес.

Застосування методу експертних оцінок потребувало високого рівня компетентності з досліджуваної проблеми та залучення фахівців; дозволило отримати об'єктивну картину явища, виявити чинники, які впливають на рівень вихованості смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи.

Під час обробки результатів констатувального етапу експерименту використовувалися методи як описової статистики (медіани, середнього арифметичного, відсотки), так і кореляційного аналізу (між рівнями вихованості смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи та педагогічними умовами виховання смисложиттєвих цінностей), факторного аналізу (характеристиками якого є цілі життя, процес життя, результативність життя, локус контролю – Я, локус контролю життя Д. Леонтьєва), експертних оцінок.

Вибірки порівнювалися за допомогою параметричного критерію Стьюдента (t-критерій) – встановлювалася різниця між вибірками за середньоарифметичними значеннями, дисперсійного критерію Фішера (F-критерій) – з метою виявлення варіабельності між контрольною і експериментальною групами, непараметричного критерію Пірсона (χ^2 – критерій) – для порівняння вибірок й обчислення інтегральної оцінки рівнів вихованості смисложиттєвих цінностей.

Визначені нами критерії і показники сприяли об'єктивній констатації досліджуваного явища.

Відповідно до компонентів, критеріїв та показників, з'ясовано рівні вихованості смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи: активний, конструктивний, залежний, пасивний.

Отже, педагогічна діагностика через застосування ефективних методів дозволяє виявити основні тенденції, сильні і слабкі сторони організації процесу виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи. На основі схарактеризованих нами критеріїв (когнітивного, емоційно-ціннісного, вольового, діяльнісно-практичного) та відповідних показників, шляхом використання різноманітних методів були визначені рівні вихованості (активний, конструктивний, залежний, пасивний) смисложиттєвих цінностей в учнів основної та старшої школи.

Література

1. Балл Г. О. Особистісна надійність та її співвідношення з особистісною свободою / Г. О. Балл // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002 : зб. наук. праць до 10-річчя АПН України / АПН України. – Харків : ОВС, 2002. – Ч. 1. – С. 537-549.
2. Гончаренко С. У. Методика як наука / С. У. Гончаренко // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002 : зб. наук. праць до 10-річчя АПН України / АПН України. – Харків : ОВС, 2002. – Ч. 1. – С. 250-258.
3. Дубасенюк О. А. Діагностичний підхід як важлива умова професійної позиції вчителя / О. А. Дубасенюк, О. В. Вознюк // Методичні основи діагностики академічної обдарованості учнів (з урахуванням специфіки освітньої галузі) : матер. наук-практ. семінару. – К. : ІУД, 2011. – С. 74-81.
4. Енциклопедія освіти / АПН України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Звонников М. Б. Современные средства оценивания результатов обучения : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Звонников М. Б., Чельшкова М. Б. – Изд. 3-е, стереотипное. – М. : Академия, 2009. – 224 с.
6. Леонтьев Д. А. Тест смысловых ориентаций (СЖО) / Д. А. Леонтьев. – М., 1992. – 16 с.
7. Педагогическая диагностика в школе / А. И. Кочетов, Я. Л. Коломинский, И. И. Прокопьев и др. ; под ред. А. И. Кочетова. – Мн. : Народная асвета, 1987. – 223 с.

8. Титаренко Т. М. Вічне прагнення до життєвих змін (до психологічної природи вибору) / Т. М. Титаренко // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002 : зб. наук. праць до 10-річчя АПН України / АПН України. – Харків : ОВС, 2002. – Ч. 1. – С. 563-579.
9. Crumhaugh J. S. An experimental study in existentialism: The psychometric approach to Frankl's concept of noogenic neurosis / J. S. Crumhaugh, L. T. Maxolick // J. of Clinical Psychology. – 1964. – Vol. 20, № 2. – P. 200-207.

К. А. Журба

Методика изучения состояния воспитанности смыслоразностных ценностей у учащихся основной и старшей школы

Институт проблем воспитания Национальной академии педагогических наук Украины (9, ул. Берлинского, Киев, Украина)

В статье представлена методика изучения состояния воспитанности смыслоразностных ценностей учащихся основной и старшей школы. Особое внимание уделено раскрытию когнитивного, эмоционально-ценностного, волевого и деятельно-практического критериев. Охарактеризованы функции педагогической диагностики: контролирующая, воспитательная, развивающая, аффективная, информационная, оценочная, корректирующая, прогностическая, организационная. Представлен комплекс диагностических методов, среди которых: эмпирические методы, опросы, поведенческие, анализ творческих работ, тесты, метод экспертных оценок. Выявлены уровни воспитанности смыслоразностных ценностей учащихся основной и старшей школы: активный, конструктивный, зависимый, пассивный.

Ключевые слова: *смыслоразностные ценности, методика, методы диагностики, функции педагогической диагностики, уровни воспитанности.*

К. О. Zhurba

Methods of Studying Life Meaning Values of the Middle and High School Students

Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine).

In the article, the methods of studying the life meaning values of students of the middle and high school are presented. Considerable attention is paid to the disclosure of the cognitive, emotional and value, will, and practical-activity criteria. The author describes the functions of pedagogical

diagnostics: supervising, educative, developing, affective, informational, of evaluation, corrective, predictive, organizational.

The complex of diagnostic methods is revealed, including: empirical methods, surveys, behavioral, analysis of creative works, tests, method of expert evaluations.

The levels of life meaning values formation in the middle and high school students are determined: active, constructive, dependent, passive.

Keywords: *life meaning values, methods, diagnostic methods, functions of pedagogical diagnostics, levels.*

References

1. Ball, H. O. (2002). Osobystisna nadiinist ta ii spivvidnoshennia z osobystisnoiu svobodoiu [Personality reliability and its relationship with personal freedom]. In *Rozvytok pedahohichnoi i psykhologichnoi nauk v Ukraini 1992-2002: zb. nauk. prats do 10-richchia APN Ukrainy* (pp. 537-549). Kharkiv: «OVS».
2. Honcharenko, S. U. (2002). Metodyka yak nauka [Methodology as science]. In *Rozvytok pedahohichnoi i psykhologichnoi nauk v Ukraini 1992-2002: zb. nauk. prats do 10-richchia APN Ukrainy* (pp. 250-258). Kharkiv: «OVS».
3. Dubaseniuk, O. A. (2011). Diahnostychnyi pidkhid yak vazhlyva umova profesiinoi pozytsii vchytelia [Diagnostic approach as an essential condition of the teacher's professional position]. In *Metodychni osnovy diahnostyky akademichnoi obdarovanosti uchniv (z urakhuivanniam spetsyfyky osvितno haluzi)* (pp. 74-91). Kyiv: IOD.
4. Kremen, V. H. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of education]. Kyiv: Yurinkom Inter.
5. Zvonnikov, M. B., & Chelyshkova, M. B. (2009). *Sovremennyye sredstva otsenivaniia rezultatov obucheniia* [Modern means of assessment of learning outcomes] (3rd ed.). Moscow: Izdatelskiy tsentr «Akademiia».
6. Leontev, D. A. (1992). *Test smyslozhiznennykh orientatsii* (SZhO) [Test of life orientations]. Moscow.
7. Kochetov, A. I. (Ed.). (1987). *Pedagogicheskaiia diahnostyka v shkole* [Pedagogical diagnostics in a school]. Minsk: Izdatelstvo «Narodnaia asveta».
8. Tytarenko, T. M. (2002). Vichne prahnennia do zhyttevykh zmin (do psykhologichnoi pryrody vyboru) [Eternal desire to the life changes (to the psychological nature of choice)]. In *Rozvytok pedahohichnoi i psykhologichnoi nauk v Ukraini 1992-2002: zb. nauk. prats do 10-richchia APN Ukrainy* (pp. 563-579). Kharkiv: «OVS».
9. Crumhaugh J.S., & Maxolick, L. T. (1964). An experimental study in existentialism: The psychometric approach to Frankl's concept of noogenic neurosis. *Journal of Clinical Psychology*, 20 (2), 200-207.